

Віта Семанюк

*доктор економічних наук, професор,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
v.Semaniuk@wuni.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-7010-9923*

Олена Сидорович

*доктор економічних наук, професор,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
o.sydorovych@wuni.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-4605-3533*

ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ ТА ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПРОТИДІЇ ПОДАТКОВИМ ЗЛОЧИНАМ І ТІНЬОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Вступ. Тіньова економіка, податкова злочинність та фінансове шахрайство становлять загрозу для економічного зростання всіх без винятку країн. Наслідки цих явищ проявляються у гальмуванні економічного та соціального розвитку, зниження рівня конкурентоспроможності держави в глобальному вимірі, зниженні рівня життя громадян тощо.

За оцінками економістів, глобальна тіньова економіка становить більш ніж 10 трильйонів доларів, залишаючи без засобів до існування приблизно 1,8 мільярда людей [1]. Згідно з дослідженням PwC's Global Economic Crime and Fraud Survey, яке аналізує показники шахрайства та економічної злочинності, з 2018 по 2022 рік в середньому 47% опитаних респондентів стикалися з випадками економічної злочинності або шахрайства. Найбільшу загрозу серед цих явищ поряд з хабарництвом, тіньовими виплатами в міжнародних бізнес-транзакціях, шахрайством з боку клієнтів та незаконним привласненням активів становить кіберзлочинність, тіньові економічні взаємодії та ухилення від оподаткування [2, 3].

Пандемія COVID-19, глобальні безпекові загрози та війна росії проти України серйозно загрожують економічному зростанню та спричиняють ризик економічної кризи. У періоди економічного спаду, рецесії та криз шахраї активізують свою діяльність через трансформаційні процеси в бізнесі, підвищену невизначеність і збільшення податкового навантаження на суб'єктів бізнесу. Внаслідок цього, боротьба з тіньовою економікою та розробка ефективних превентивних методів для виявлення шахрайських схем і податкових обходів стають вкрай важливими для громадян, компаній та урядів.

Аналіз наукових досліджень в галузі економіки, фінансів, обліку, права та інших дисциплін дозволяє ідентифікувати тіньову економіку як окрему сферу економічних відносин, яка набуває різних форм (неформальна, прихована, нелегальна) та функціонує паралельно з легальною економікою. Тіньова економіка трактується як діяльність, що здійснюється з метою уникнення сплати податків і соціальних внесків або дотримання правових вимог щодо мінімізації законодавчо встановлених зобов'язань, обхід правових норм, якими регулюється здійснення підприємницької діяльності в державі [4, 5]. Аналіз наукових публікацій з цієї тематики демонструє розмаїття дефініцій тіньової економіки [6, с. 77-114; 7, с. 750-763; 8, с. 307-327], від «економіки, що не спостерігається» до «паралельної економіки».

Тіньова економіка слала предметом економічних досліджень незважаючи на неоднозначність трактувань та складність вимірювання цього явища, адже суб'єкти тіньових економічних відносин та ухилення від оподаткування приховують факти їх здійснення. Відмінності між формальним та неформальним секторами економіки дослідив К. Харт і започаткував низку досліджень методології виявлення та запобігання тіньової економіки [9, с. 61-89]. Тіньова економіка, ухилення від сплати податків та фінансових злочинів є причиною економічних криз [10, с. 33-53] довели безпосередній вплив на зростання дефіциту бюджету, зниження якості інфраструктури та підвищення рівня політичної нестабільності через ріст тіньової економіки.

Більшість дослідників одноставно погоджуються в думці, що належний управлінський облік, податковий контроль посилюють рівень антикорупційних зусиль в контексті соціальних, економічних та політичних контекстів, а також стають превентивним чинником здійснення шахрайських дій та тіньових операцій [11, с. 372-393; 12, с. 8-15; 13, с. 129-139].

Низка західних теретиків досліджуючи технології віддаленого управління та віртуальної чи доповненої реальності акцентують увагу на можливості для обліковців, управлінців, та податкових аудиторів та консультантів залишатися ефективними та конкурентними в порівнянні з машинами та інформаційними продуктами [14, с. 253-280]. Технології хмарного обліку мають позитивний вплив на ефективність в контексті «зниження ризику помилки (особливо людської помилки), низький ризик шахрайства, автоматизація системи, аналіз великих даних, величезна економія коштів (за рахунок підвищення ефективності та зменшення помилок), підвищення надійності у фінансових звітах та скорочення робочого процесу» [15, с. 159-166]. Аналіз літератури у сфері бухгалтерського обліку показує, що увага до перспектив використання в обліку та оподаткуванні цифрових технологій значна, а основні публікації стосуються використання методик Bid Data, цифрових платформ, використання нових технологій рахівництва, кібербезпеки та аналізу ризиків фінансових операцій [16; 17].

Фінансові інструменти в протидії податковим злочинам і тіньовій економіці загалом включають такі механізми, як аудиторські перевірки, фінансовий моніторинг, електронні платіжні системи, регулювання фінансової діяльності, а також міжнародні стандарти в сфері фінансів і оподаткування. Такі інструменти допомагають мінімізувати прояви фінансової злочинності та зменшити ризики тіньової економіки.

Метою авторського пошуку є спроба ідентифікації фінансових інструментів в контексті можливості їх використання як ефективних чинників запобігання розвитку тіньової економіки, протидії податковій та економічній злочинності.

Результати. На тлі технологічного прогресу відбуваються докорінні зміни логіки ведення бізнесу в усьому світі. За останні

30 років бізнес зазнав кардинальних змін завдяки цифровим інноваціям, проте працював переважно, як і раніше. Попри еволюційні тенденції, що змінили характер численних методів ведення бізнесу і фундаментальну трансформацію деяких галузей (серед яких цифровий бізнес), в загальному, революційні зміни не торкнулися проявів хабарництва, податкової злочинності, тіньових операцій, які і надалі негативно впливають на бізнес, завдають істотної шкоди репутації, ставлячи під загрозу саме його існування.

Фахівці Державної служби фінансового моніторингу України ідентифікують такі основні схеми ухилення від сплати податків: використання професійних мереж з відмивання коштів, які забезпечують надання «послуг» з формування податкового кредиту підприємствам реального сектору економіки з подальшою конвертацією оптово-роздрібними торговцями тютюновими, алкогольними виробами та харчовими продуктами для «замовників» готівкових коштів;

— експорт товарів без повернення валютної виручки на територію України, з подальшим переведенням прав вимог за контрактами на нерезидентів, та здійсненням розрахунків за межами України;

— оплата митної вартості при увезенні товарів на митну територію України за рахунок коштів контрагентів при відсутності валютних розрахунків за імпортований товар; використання криптоактивів для уникнення оподаткування доходів; здійснення фінансових операцій з оплати товарів/послуг, які мають ознаки підприємницької діяльності, через систему миттєвих платежів на особисті рахунки фізичних осіб;

— надання підроблених документів для підтвердження джерел походження готівкових коштів; збільшення витрат, збільшення податкового кредиту шляхом здійснення операцій без фактичного постачання товару та надання послуг (фіктивні операції); здійснення «транзитних» операцій в значних обсягах з мінімізацією залишків по рахунках підприємства на кінець робочого дня; невідповідність задекларованих фізичними особами доходів обсягам проведених ними фінансових операцій;

–умисне заниження митної вартості при імпорті товарів;отримання необлікованого доходу та вивезення його готівкою за межі митного кордону України [18].

На жаль, п'ята технологічна революція – це не лише кардинальна зміна бізнес-процесів, логіки та способу ведення бізнесу, але й постійне удосконалення методів вчинення економічних злочинів, способів уникнення від оподаткування. Саме тому, особливо актуальними в цих умовах є дослідження, оцінка та запобігання ризикам економічної злочинності в умовах повної зміни економічного ландшафту. Ситуація з Covid-19 продемонструвала обмежене впровадження заходів контролю в умовах формування нових умов бізнес-середовища, масштабну цифровізацію та фундаментальну трансформацію функціонування деяких секторів економіки [19].

Явища податкової злочинності і тіньової економіки взаємозалежні і породжують внутрішні та зовнішні загрози для функціонування легального бізнесу на макрорівні та національних економік на макро та глобальному рівні. Доходи згенеровані в системі тіньової економіки як результат її функціонування, стають джерелом соціальної нерівності, фінасування тероризму, наркобізнесу та ін. Економічна злочинність прогресує темпами вищими, аніж темпи впровадження превентивних заходів, чому сприяє розвиток інформаційних технологій та бізнес-технологій.

Аналітичний огляд глобальної економічної злочинності та шахрайств 2020 року показує Customer Fraud, Cybercrime, Asset Misappropriation, Bribery and Corruption, Accounting/Financial Statement Fraud серед основних [2]. Дослідження 2022 року демонструють переважання використання платформ електронної комерції та корпоративних платформ для здійснення економічних злочинів, оскільки пандемія коронавірусу змусила бізнес перейти до безконтактні платежів. Шахрайські схеми можуть бути внутрішніми або зовнішніми і їх структура варіюється в залежності від специфіки бізнесу і лідирує у цій структурі кіберзлочинність та ухилення від оподаткування.

Інсайдерська торгівля, податкове шахрайство, відмивання грошей та хабарництво і корупція були найвищими з точки зору

прямих втрат через санацію та фактичні штрафи, а зовнішні шахрайства (хабарництво та корупція) мають трансакційний характер, і можуть бути знижені лише через активний моніторинг та превентивні заходи.

Розширення використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), зростання впливу цифрової трансформації на сучасні бізнес-процеси та економічні системи породжує нові виклики і загрози у сфері боротьби з економічною злочинністю. Сучасні інновації в галузі фінансів, торгівлі та міжнародних відносин, такі як криптовалюти, розподілені реєстри (блокчейн), хмарні технології та штучний інтелект, створюють нові можливості для розвитку бізнесу, але разом з цим і збільшують ризики фінансової злочинності. Наприклад, криптовалюти дозволяють здійснювати миттєві та анонімні фінансові транзакції, що ускладнює виявлення та переслідування фінансових злочинів. Крім того, розподілені реєстри (блокчейн) можуть стати ідеальною платформою для здійснення фінансових маніпуляцій і відмивання грошей через них. Такі технології вимагають від правоохоронних органів та регуляторів нових підходів та інструментів для виявлення та запобігання фінансовим злочинам.

У зв'язку з цим, управління ризиками та забезпечення безпеки стають найважливішими завданнями для сучасних бізнес-структур та фінансових установ. Впровадження новітніх технологій у сферу обліку та аналізу фінансових операцій, використання штучного інтелекту для виявлення аномальних паттернів та алгоритмів шахрайства, а також посилення кібербезпеки стають невід'ємною складовою успішної стратегії протидії податковій злочинності. В цьому контексті, рівень ефективності протидії податковим злочинам може бути підвищений завдяки використанню таких програмних модулів як: Look (моніторинг), Shape (політичне консультування), Count (вимірювання та моделювання), Resolve (медіація), Automate (технології), Inform (освіта) [1].

Використання блокчейн-технологій у практичній діяльності здатне принести низку позитивних економічних, управлінських та технологічних ефектів, здатних забезпечити зростання прозорості транзакцій, підвищення рівня довіри між контрагентами, вдосконалення

документообігу, запобігання фальсифікації та підробці інформації, забезпечення безпеки та надійності, економії витрат на ведення обліку податків та податкових платежів, автоматизації процесів їх обчислення та сплати, спрощення міжнародних операцій та гнучкість у реагуванні на зміни зовнішнього середовища.

Для забезпечення високого рівня прозорості та безпеки фінансових операцій в сучасному бізнес-середовищі важливо розглядати можливість використання блокчейн-технологій. Ці технології створюють унікальні умови для забезпечення надійності та достовірності використовуваної інформації, а також можуть допомогти у запобіганні шахрайських дій та тіньових операцій. Блокчейн відомий своєю властивістю незмінності даних, гарантуючи при цьому, що будь-яка інформація, яка була використана для блокчейну, не може бути змінена або вилучена без належного підтвердження.

Суть технології блокчейн полягає в можливості запису обидвох сторін транзакції одночасно у спільній книзі в реальному часі, замість збереження звірених записів у різних приватних базах даних або книгах обліку. Вона має на меті замінити традиційні методи виставлення рахунків, документування, укладання договорів, реєстрації, обліку запасів та здійснення платежів у сфері бізнесу.

Прогнози Всесвітнього економічного форуму гуртуються на тому, що до 2027 року 10% світового ВВП буде зберігатись на базі технології блокчейн, засвідчуючи про значний потенціал її впливу на сучасні економічні процеси. Інформація, збережена у блокчейні, може бути використана в різних сферах, включаючи судові процедури, оскарження рішень контролюючих органів в сфері оподаткування, розрахунків податкових зобов'язань, аудиторських перевірок, прийняття рішень з питань надання кредитів тощо, оскільки технологія запобігає фальсифікації даних будь-якого характеру.

Застосування блокчейну для ведення обліку податків та податкових платежів уможливить створення децентралізованої системи, де кожна транзакція буде підтверджена і підтримана мережею учасників. Це сприятиме підвищенню прозорості та надійності фінансової звітності, що, в свою чергу, зумовлюватиме підвищення довіри як серед інвесторів, так і регуляторів.

Проте, одним з основних викликів для впровадження блокчейну є необхідність створення відповідного правового та регуляторного середовища. Багато країн ще не розробили чітких правил та нормативів для роботи з блокчейн-технологіями, що може стати перешкодою для їх широкомасштабного використання в сфері обліку та фінансів. Також, слід враховувати, що впровадження блокчейну потребує значних технічних зусиль та інвестицій. Необхідна інфраструктура, яка підтримуватиме роботу блокчейн-системи, а також кваліфікованих фахівців для розробки та підтримки цих систем.

Висновки. Епоха цифрової трансформації продовжує впливати на всі аспекти бізнесу, надаючи компаніям можливості використовувати такі технології, як цифрові платежі, Інтернет речі, кіберсистеми та штучний інтелект. Ці інновації можуть значно підвищити ефективність бізнес-процесів, покращити управління ресурсами та оптимізувати управлінські витрати. Проте, разом з перевагами, цифрові технології також приносять нові загрози та ризики, зокрема в сфері протидії податковій злочинності. Кіберзлочинність, шахрайство з цифровими платежами та інші види економічних злочинів набувають все більш поширених та ускладнених форм прояву.

Для успішного запобігання податковим злочинам, економічному шахрайству та тіньовій економіці досягнення технологій, зокрема у галузі штучного інтелекту, машинного навчання та автоматизації, можуть бути використані для вдосконалення фінансовим інструментам їх попередження та протидії. Ці системи генерують критично важливу інформацію про економічну діяльність суб'єкта бізнесу на всіх рівнях господарювання. Використання передових аналітичних інструментів дозволяє не лише виявляти шахрайські схеми, але й прогнозувати можливі ризики на макро- та мікрорівні, що дає змогу вчасно реагувати на них.

У сучасну епоху суцільної цифровізації, коли бізнес-моделі докорінно змінюються, вимоги до етичного ведення бізнесу також трансформуються. Компанії потребують сучасних способів запобігання, виявлення та реагування на шахрайство та корупцію з боку потенційних бізнес партнерів. Це вимагає не лише впровадження новітніх технологій, але й підвищення

рівня корпоративної культури, яка базується на прозорості та відповідальності.

Впровадження технологій блокчейн у практичну діяльність може приносити низку позитивних економічних, управлінських та технологічних ефектів. Блокчейн забезпечує прозорість транзакцій, підвищує рівень довіри між контрагентами, полегшує процеси обліку податків та податкових зобов'язань та вдосконалює документообіг з контролюючими інституціями. Крім того, ця технологія допомагає запобігати фальсифікації та підробці інформації, забезпечуючи її безпеку та надійність. Автоматизація процесів обліку й аудиту, нарахування, обчислення та сплати податків та податкових платежів з використанням блокчейн дозволяє знизити витрати на ведення облікових процесів.

Важливою складовою успіху у боротьбі з податковою злочинністю є інтеграція сучасних інформаційних технологій у всі аспекти бізнес-операцій. Це включає впровадження систем для моніторингу та аналізу фінансових транзакцій, використання алгоритмів для виявлення аномалій та підозрілих дій, а також створення інтегрованих платформ для обміну даними між урядовими і приватними структурами.

Таким чином, у епоху цифрової трансформації технологічні та інформаційні досягнення можуть відігравати ключову роль у боротьбі з тіньовою економікою, податковими та економічними злочинами, забезпечуючи ефективні інструменти для прозорого і етичного ведення бізнесу. Впровадження інноваційних технологій сприятиме не лише підвищенню ефективності бізнесу, але й зміцненню економічної стабільності та добробуту суспільства в цілому.

Література

1. ACCA Global. (2017). Time to shrink the shadow economy.
2. PwC. (2020). Fighting fraud: A never-ending battle. PwC's Global Economic Crime and Fraud Survey.
3. PwC. (2022). PwC's Global Economic Crime and Fraud Survey.
4. Schneider, F. (2005). Shadow economies around the world: What do we really know? *European Journal of Political Economy*, 21, 598-642.

5. Medina, L., & Schneider, F. (2018). Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? IMF Working Paper # WP/18/17.
6. Schneider, F., & Enste, D. H. (2000). Shadow economies: Size, causes and consequences. *Journal of Economic Literature*, 38(1), 77-114.
7. Ergene, S. (2015). Growth, inflation, interest rate and informality: panel VAR evidence from OECD economies. *Econ. Bull.*, 35(1), 750-763.
8. Farzanegan, M. R., Hassan, M., & Badreldin, A. M. (2020). Economic liberalization in Egypt: A way to reduce the shadow economy? *Journal of Policy Modeling*, 42(2), 307-327.
9. Hart, K. (1973). Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana. *The Journal of Modern African Studies*, 11(1), 61-89.
10. Farzanegan, M. R., & Badreldin, A. (2017). Shadow economy and political stability: A blessing or a curse? In A. Bouasria & U. Rabi (Eds.), *Lost in translation: Forgotten approaches of the Arab Spring*.
11. Malagueño, R., Albrecht, C., Ainge, C., & Stephens, N. (2010). Accounting and corruption: a cross-country analysis. *Journal of Money Laundering Control*, 13(4), 372-393.
12. Goddard, A., Assad, M., Issa, S., Malagila, J., & Mkasiwa, T. A. (2016). The Two Publics and Institutional Theory – A Study of Public Sector Accounting in Tanzania. *Critical Perspectives on Accounting*, 40, 8–25.
13. Rodrigue, M., & Dey, C. (2022). Reflecting on Inspiration and Orientation. *Social and Environmental Accountability Journal*, 42(3), 129-139.
14. Korhonen, T., Selos, E., Laine, T., & Suomala, P. (2021). Exploring the programmability of management accounting work for increasing automation: An interventionist case study. *Accounting, Auditing and Accountability Journal*, 34(2), 253-280.
15. Mosteanu, N., & Faccia, A. (2020). Digital Systems and New Challenges of Financial Management–FinTech, XBRL, Blockchain and Cryptocurrencies. *Qual. Access Success*, 21, 159–166.

16. Moll, J., & Yigitbasioglu, O. (2019). The role of internet-related technologies in shaping the work of accountants: New directions for accounting research. *Br. Account. Rev.*, 51, 100833.
17. Leoni, G., & Parker, L. (2018). Governance and control of sharing economy platforms: Hosting on Airbnb. *The British Accounting Review*, 51.
18. Типологічне дослідження «Відмивання доходів від податкових злочинів». Затверджено наказом Державної служби фінансового моніторингу України від 21.12.2020 №122.
19. Who's lost their trunks: The economic crisis will expose a decade's worth of corporate fraud. *The Economist*, 18 April 2020.